

AIŠKINANT RADIKALIOS DEŠINĖS SĖKMĘ: KONSENSUSO PAIEŠKOS*

Radikalios dešinės (angl. *radical right*) partijų sėkmės (Prancūzija, Belgija, Austrija) ir nesėkmės (Švedija, Vokietija, Didžioji Britanija) istorijos per pastaruosius porą dešimtmečių politikos mokslams uždavė nemaža klausimų. Atsakymų į svarbiausią jų – kas lemia šių politinių partijų tapimą reikšmingais politinės sistemos veikėjais vienoje ir tik paribių žaidėjais kitose – paieškose konsensuą rasti nėra lengva. Paprasti paaiškinimai (pavyzdžiui, didelių imigracijos srautų įtaka visuomenės nuotaikoms) bendrame demokratinėse valstybių kontekste gerai neveikia: radikalios dešinės partijų pozicijos Vakarų demokratijose įvairios ir skiriasi netgi labai panašiose valstybėse (pavyzdžiui, Danijoje ir Švedijoje).

Todėl 2005 m. pasirodžiusi Pippas Norris knyga „Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market“ yra neabejotinai aktuali ir šiandien. Remiantis plačiu statistinių metodų taikymu ir atvejų lyginimais, joje atliktas nuoseklus kompleksiško teorinio modelio testavimas leidžia įvertinti alternatyvių teorijų, aiškinančių radikalios dešinės partijų rinkiminę sėkmę demokratinėse valstybėse, galią. P. Norris studija paneigia kai kuriuos mitus (pavyzdžiui, kad didžiau-

---

* Pippa Norris, *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 349 p.

sia parama tokioms politinėms jėgoms pasižymi skurdžiausi visuomenės sluoksniai) bei pasiūlo argumentuotų gairių tolesniems tyrimams (atsižvelgiant į radikalią dešinę atstovų laimėjimus 2008 m. Austrijos ir 2010 m. Vengrijos parlamento rinkimuose, tokie tyrimai tikrai turėtų būti vykdomi).

Pirmajame knygos skyriuje išskiriamos pagrindinės teorinės perspektyvos, aiškinančios radikalią dešinę partijų sėkmę rinkimuose: a) sociologinė prieiga, pabrėžianti struktūrines tendencijas visuomenėje, kurios lemia radikalią dešinę partijų *paklausą*; b) partijų *pasivilą* pabrėžianti prieiga: partijų strategijos ir pasirinkimai, susiję su jų pozicija ideologiniame spektre; c) tradicinė institucinė prieiga, atkreipianti dėmesį į rinkimų sistemas ir platesnį *institucinį kontekstą*, kuris riboja paklausos ir pasiūlos galimybes „rinkiminiame turguje“ (p. 10–11). Visos svarbiausios teorinės alternatyvos sugrupuojamos pagal šią trinarę schemą, kuria remdamasi P. Norris struktūruoja savo studiją. Po pirmosios, įvadinės, eina institucinėms taisyklėms skirta dalis, o trečioji ir ketvirtoji knygos dalys atitinkamai nagrinėja radikalią dešinę paklausos ir pasiūlos aspektus.

Reikėtų pažymėti, kad studijos objektui (radikalią dešinę partiją) apibrėžti ar juo labiau pavadinti kanoną rasti nėra paprasta. Skirtingai nei kitų partijų šeimų (pavyzdžiui, komunistai ar žalieji) atvejais nėra visiškai aišku, ar skirtinguose kontekstuose ir straipsniuose „dešinę radikalais“, „kraštutiniais dešiniaisiais“, „dešinę populistais“ ir t. t. vadinamos dešinę partijos turėtų būti traktuojamos kaip viena, kad ir pakankamai laisvai konceptualizuojama kategorija. Herbertas Kitscheltas yra pasiūlęs atskirti tolesniame ideologinė dešinę poliuje esančias šiuolaikines partijas nuo tarpukario fašistinių partijų ir jas pavadinęs „naująja radikalia dešine“¹. Bet kas šias politines jėgas vienija? P. Norris pažymi, kad galima rasti daugybę bandymų įvairiai tipologizuoti ir apibūdinti toliau į dešinę

---

¹ Herbert Kitschelt with Anthony J. McGann, *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995, p. 2–3.

konkurencinėje partinių sistemų erdvėje esančias partijas: kraštutinė, tolimoji, autoritarinė, nacionalistinė-populistinė, neofašistinė ir t. t. dešinė (p. 43–44).

Antrajame skyriuje autorė atmeta vieną iš dažniausiai pasitaikančių alternatyvų „kraštutinė dešinė“ (angl. *extreme right*) dėl sąvokos sąsajų su už demokratinės politinės sistemos ribų veikiančiomis grupėmis, kurios nesibodi smurtinių politikos priemonių. „Neofašistinė dešinė“ implikuoja ryšį su tarpukario fašistinėmis partijomis, kas yra netikslu – tokios politinės partijos kaip Nacionalinis frontas² ar Austrijos laisvės partija³ neigia panašias sąsajas; be to, jų ir ideologija nėra tapati (pavyzdžiui, nepabrėžiama priešprieša liberaliam kapitalizmui) (p. 45). Taigi P. Norris siūlo remtis 1963 m. Danielo Bello pasiūlytu terminu „radikali dešinė“. Be to, kad jis leidžia atskirti pagal demokratines taisykles veikiančias tolimojo dešinio spektro partijas, neturinčias aiškių sąsajų su fašizmu, terminas padeda išvengti išankstinių nuosprendžių dėl programos ar retorikos (tokį atspalvį turi terminai „nacionalistinė“, „populistinė“, „antiimigracinė“) (p. 46).

P. Norris radikalios dešinės partijų kategoriją atskiria pagal du pagrindinius kriterijus: pažiūras į imigraciją ir poziciją ekonominės kairės-dešinės skalėje. Remdamasi Marcelo Lubberso 2000 m. atlikta ekspertų apklausa bei papildomais duomenų šaltiniais, P. Norris prie radikalios dešinės priskiria visas partijas, kurių ideologinių nuostatų dėl imigracijos ir ekonomikos įvertinimo vidurkis buvo aštuoni ir daugiau⁴. Tipologijos kriterijai pasiteisina – į vieną radikalios dešinės partijų šeimą patenka visos Vakarų Europos partijos, prie kurių pavadinimų vartojami tokie terminai kaip „kraštutinė“, „tolimoji“ ar „nacionalistinė-populistinė“.

² Angl. *National Front*, originalus pavadinimas – *Front national (FN)*.

³ Angl. *Freedom Party of Austria*, originalus pavadinimas – *Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ)*.

⁴ Kairės-dešinės skalėje 0 nurodo visiškai kaires ekonomines pažiūras, 10 – visiškai dešines. Imigracijos skalėje 0 nurodo mažai varžomą imigraciją, 10 – labai varžomą imigraciją.

Kiekybinės orientacijos laikomasi ir atskiriant reikšmingas rinkimų atžvilgiu radikalios dešinės partijas nuo nereikšmingų. P. Norris atsisako G. Sartori tradicijos, kai reikšminga yra laikoma partija, kuri arba turi vyriausybės formavimo patirties, arba šantažo potencialą⁵. Tai pateisinama: studija orientuota į partijų rinkiminės sėkmės skirtumų paaiškinimus, o ne į jų realią įtaką parlamente ar vyriausybėje. Taikoma klasifikacija, remiantis gaunamų balsų rinkimuose dalies kriterijumi: a) reikšmingos (angl. *relevant*) rinkiminės partijos – gaunančios (nuo 1990 m.) vidutiniškai 3 proc. ir daugiau rinkėjų balsų; b) 2,9 proc. ir mažiau rinkėjų balsų gaunančios politinės jėgos traktuojamos kaip „pakraščio“ (angl. *fringe*) partijos (p. 50).

Trečiajame skyriuje išsamiau apžvelgusi radikalios dešinės partijos rinkimines sėkmes ir nesėkmes įvairiose valstybėse ir regionuose (į knygos tyrimo lauką patenka ir Lotynų Amerika bei pokomunistinės demokratijos, vis dėlto dėmesio centre yra Vakarų demokratijos – čia aptinkama dauguma reikšmingų tokių politinių jėgų), P. Norris pereina prie institucinį kontekstą nagrinėjančios knygos dalies. Ketvirtajame skyriuje tiriamos formalios galimybės naujoms partijoms dalyvauti rinkimuose ir kampanijų finansavimas. Remiantis atvejo studijomis, išskiriamos keturios pagrindinės aplinkybės, kurioms esant partijų registracijos ir kandidatų / sąrašų kėlimo rinkimuose taisyklės gali riboti radikalios dešinės sėkmę: a) ten, kur kandidatų kėlimo procedūra yra nepalanki mažoms ir naujoms partijoms (pavyzdžiui, JAV); b) ten, kur tokios partijos susiduria su civilinės teisės keliamais sunkumais – pavyzdžiui, Belgijos ir Nyderlandų įstatymai, reguliuojantys „neapykantos kalbą“ (angl. *hate speech*); c) ten, kur konstitucinės nuostatos ir teismų sprendimai uždraudžia ekstremistines ir antidemokratinės partijas (Vokietija, Čilė, Ispanija); d) represyviuose režimuose, kur apskritai demokratiškų taisyklių nėra laikomasi (p. 103).

---

⁵ Giovanni Sartori, *Lyginamoji konstitucinė inžinerija*, Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2001, p. 150.

Kita vertus, kiekybiniai metodai paneigia kampanijų finansavimo vaidmenį. P. Norris sukonstruoja du indeksus, kurių vienas matuoja partijų finansavimo reguliavimą, o kitas – priėjimą prie valstybės išteklių. Tačiau statistiškai reikšmingų korelacijų su radikaliąs dešinės partijos gaunamais balsais / parlamento vietomis rasti nepavyko: atrodo, kad didesnis partijų finansavimo kontrolės laipsnis ir didesnis prieinamumas prie valstybinio finansavimo nėra susijęs su sėkmingesniais radikaliąs dešinės partijų pasirodymais rinkimuose (p. 96–102).

Penktasis knygos skyrius skirtas rinkimų sistemoms ir remiasi M. Duvergerio tradicija: mažoritarinės rinkimų sistemos yra susijusios su mažesne partinės sistemos fragmentacija ir palankesnė didesnėms partijoms, o proporcinės sistemos skatina fragmentaciją ir sudaro sąlygas mažesnių partinės sistemos veikėjų reprezentacijai parlamente. Taigi, radikaliąs dešinės partijoms labiau turėtų sektis proporcinėse sistemose. Šis teorinis paaiškinimas pasiteisina iš dalies. Mechaninis efektas pastebimas – radikaliąs dešinės partijos gauna vidutiniškai gerokai mažesnę parlamento vietų dalį mažoritarinėse nei proporcinėse rinkimų sistemose. Psichologinio efekto įrodymų negalima rasti – gautų balsų kiekis mažoritarinėse ir proporcinėse sistemose kone tapatūs (p. 109–114). Taigi, balsų transformacija į parlamento vietas proporcinėse sistemose radikaliąs dešinės partijoms yra palankesnė: iš esmės patvirtinama žinoma taisyklė, kad mažoritarinės rinkimų sistemos yra mažiau proporcingos. Mechaninis rinkimų sistemų įtakos pobūdis pasitvirtina ir rinkiminių slenksčių atveju: rinkimų slenkstis proporcinėse sistemose statistiškai reikšmingai koreliuoja (atvirkštinis ryšys) su parlamento vietomis, tačiau su gautų balsų procentu statistiškai reikšmingo ryšio nėra (p. 121–122).

Trečioji knygos dalis (šeštas–aštuntas skyriai) skirta paklausos aspektui: kitaip tariant, sociologiniams radikaliąs dešinės partijų sėkmės rinkimuose aiškinimams. Visų pirma tikrinama, ar partijų grupė pasižymi palyginti homogeniška ją remiančia socialine baze.

P. Norris testuoja keletą pagrindinių aiškinimų: a) modernybės krizės tezė – pabrėžiamas radiklios dešinės partijų rinkėjų panašumas į tarpukario fašistų rėmėjus, potencialius modernizacijos pralaimėtojus (smulkieji buržua); b) naujosios visuomenės skirties tezė, kuri pabrėžia skurdžiausių, socialiai prasčiausioje padėtyje esančių visuomenės sluoksnių (turintys ilgą nedarbo patirtį, nekvalifikuoti ir žemos kvalifikacijos darbininkai) paramą radiklios dešinės partijoms; 3) partijų šalininkų laisvėjimo / dereguliacijos (angl. *partisan dealignment*) tezė, susijusi su socialinių skirčių vaidmens mažėjimu (p. 129–136).

Analizuodama 2002 m. Europos socialinės apklausos⁶ ir Lyginamosios rinkimų sistemų studijos duomenis⁷ (1996–2001 m.), P. Norris visų pirma pažymi, kad radiklios dešinės partijų parama nėra tolygiai pasiskirsčiusi visuose visuomenės sluoksniuose. Balsuoti už šias politines jėgas yra būdingiau smulkiesiems buržua, nekvalifikuotiems darbininkams ir dirbantiems kvalifikuotą fizinį darbą. Tai patvirtina tiek bendras logistinės regresijos, kurioje kiekviena iš penkių visuomenės kategorijų pagal darbo pobūdį yra traktuojama kaip nepriklausomas kintamasis, modelis, tiek dažnių lentelės (p. 138–140). Reikėtų pasakyti, kad, lyginant atskirų valstybių duomenis, yra netolygumų: pavyzdžiui, smulkiųjų buržua parama radiklios dešinės partijoms yra gerokai didesnė Vengrijoje, Italijoje ir Rumunijoje. Šalių lyginimas pagal išsilavinimą, urbanizacijos ir nedarbo patirtį / pajamas taip pat patvirtina, kad socialinė paramos bazė įvairuoja. Nors Austrijoje, Danijoje ir Čekijoje naujosios visuomenės skirties tezė lyg ir pasitvirtina (radiklios dešinės partijos yra stipriau remiamos skurdesniųjų ir mažiau išsilavinusiųjų), Italijoje už jas balsuoja netgi daugiau žmonių, turinčių aukštąjį išsilavinimą, o Vengrijoje ir Nyderlanduose parama pasklidusi gana tolygiai (p. 141–144). Taigi, nė viena tikrinama tezė nepasitvirtina vienareikšmiškai – P. Norris

⁶ Angl. *European Social Survey (ESS)*.

⁷ Angl. *Comparative Study of Electoral Systems (CSES)*.

padaro išvadą, kad radikalios dešinės rinkėjų „socialinis profilis yra kur kas sudėtingesnis, nei teigia populiarūs stereotipai“ (p. 147).

Tolesnis skyrius tikrina nusivylimo politika teoriją – ar paramos radikaliai dešinei stiprėjimas susijęs su didėjančiu nepasitenkinimu demokratine politika ir nepasitikėjimu? Daugelis radikalios dešinės politikų ir jų atstovaujamos partijos save pateikia kaip protesto prieš esamą politinę ir ypač partinę sistemą jėgas. Taigi, tikėtina, kad jų rinkėjams būdingas negatyvusis balsavimas – kaip protesto ir nepasitikėjimo esama valdžios sistema išraiška.

Testuodama šią protesto balsavimo tezę, P. Norris faktorinės analizės metodu sukonstruoja tris indeksus: pasitikėjimas institucijomis, pasitenkinimas vyriausybės darbu ir socialinis pasitikėjimas. Šie indeksai kaip nepriklausomi kintamieji panaudojami bendrame logistinės regresinės analizės modelyje (kartu su demografiniais kontroliniais kintamaisiais ir socioekonominiais kintamaisiais) ir visi pasitvirtina kaip statistiškai reikšmingi – tačiau pasitikėjimo vyriausybės darbu kintamojo koeficientas, kitaip nei buvo tikėtasi, demonstruoja teigiamą ryšį (atrodo, kad tie, kurie linkę balsuoti už radikalią dešinę, geriau vertina vyriausybės darbą) (p. 155–158).

Papildomų statistinių metodų (ANOVA ir dažnių lentelės) taikymas leidžia įtarti, kad radikalios dešinės partijų pasitenkinimas vyriausybės darbu įvairiose šalyse susijęs su tuo, ar šių politinių jėgų nuolat nepaiso kiti partinės sistemos žaidėjai sudarant vyriausybę, ar jos įtraukiamos į šį procesą (p. 158–162). Tačiau, atrodo, kad protesto tezė iš dalies pasitvirtina – radikalios dešinės rinkėjai tiriamose valstybėse iš tiesų labiau linkę nepasitikėti politinėmis institucijomis. Vis dėlto P. Norris pažymi, kad ryšio kryptį nustatyti sunku – patį nepasitikėjimą gali skatinti tai, kad rinkėjų remiamos partijos yra paliekamos už vyriausybės formavimo borto. Be to, pastaraisiais dešimtmečiais nepasitikėjimas politinėmis institucijomis daugumoje liberalių demokratijų apskritai yra padidėjęs – todėl, remiantis tuo, sunku paaiškinti nacionalinius radikalios dešinės sėkmės rinkimuose skirtumus (p. 164).

Paskutinis sociologinis aiškinimas susijęs su skirtimi „mes“ ir „jie“, radikaliuos dešinios partijos sėkmę aiškinant kaip imigracijos, daugiakultūriškumo baimės ir ksenofobijos produktą. Logistinė regresinė analizė ši ryši individualiu lygmeniu patvirtina – papildomai įtraukus į bendrą modelį (šalia demografinių, socioekonominių ir pasitikėjimą / pasitenkinimą demokratine politika matuojančių kintamųjų) negatyvių pažiūrų į imigrantus, pabėgėlius, daugiakultūriškumą ir ekonominę lygybę kintamuosius, jų koeficientai pasirodo statistiškai reikšmingi (p. 183).

Papildomi metodai (ANOVA), skirti palyginti šių veiksnių svarbą atskirose valstybėse, atskleidžia, kad antiimigracinės ir ksenofobinės pažiūros išlieka reikšmingi kintamieji (prognozuojant balsavimą už radikaliuos dešinios partijas individualiu lygmeniu) daugumoje iš devynių šalių, kuriose veikia reikšminga tokia politinė jėga (p. 182–186). Tačiau nacionaliniu lygmeniu (agreguoti duomenys) reikšmingo ryšio (remiamasi koreliacijos matais ir dažnių lentelėmis) aptikti nepavyksta – atrodo, kad parama radikaliai dešinei nėra susijusi su etninės įvairovės ir požiūrio į imigrantus indikatoriais (kitais tariant, didesnis ksenofobijos ar etninio pasidalijimo šalyje laipsnis nereiškia didesnės balsų dalies radikaliai dešinei) (p. 180–185).

Paskutinė knygos dalis skirta radikaliuos dešinios partijos pasiūlai analizuoti: jeigu sociologinės priegijos veiksniai neįtikina, galbūt atsakymų reikėtų ieškoti partijų konkurencijoje? Devintajame skyriuje testuojamos dvi panašios hipotezės: a) H. Kitschelto hipotezė, kad pagrindinių centro-kairės ir centro-dešinios partijų ideologinis suartėjimas suteikia galimybių rinkimuose sėkmingai pasirodyti radikaliuos dešinios partijoms, kurios užpildo ideologinės erdvės dešinėje atsiradusią nišą; b) Wouterio van der Brugto pasiūlyta H. Kitschelto hipotezės modifikacija, pabrėžianti pagrindinės centro-dešinios partijos vaidmenį – kuo tokia politinė jėga yra arčiau ideologinio centro, tuo daugiau galimybių radikaliuos dešinios partijoms sėkmei (p. 194–195). Testuodama abi hipotezes, P. Norris statistiškai reikšmingų korelaci-

jų neaptinka (tikėtina, kad tai gali būti susiję su mažu imties dydžiu – į analizę dėl duomenų stokos patenka tik 16 valstybių).

Todėl knygoje siūloma gilintis į radikalios dešinės partijų strategijas, atsižvelgiant į institucinių taisyklių apribojimus ir visuomenės politines pažiūras. P. Norris iškelia tris teiginius, kurie sudaro centrinį knygos teorinį argumentą: a) rinkimų sistema sukuria paskatas išcentrinei arba įcentrinei partijų konkurencijai; b) tai daro įtaką racionaliems partijų sprendimams, kurioje kairės-dešinės spektro vietoje save pozicionuoti; c) partijų konkurencijos ypatybės daro įtaką tam, kaip rinkėjai reaguoja į įmanomas rinkimines alternatyvas ir tam, kiek yra svarbu ideologinė ar populistinės retorika (p. 197). Aprašomoji statistinių duomenų analizė (Lyginamosios rinkimų sistemų studijos duomenys, 1996–2001 m.) pirmąjį teiginį patvirtina: proporcinės sistemos pasižymi aiškiau išreikšta išcentrine konkurencija nei mažoritarinės, nes jose rinkėjų suvoktas ideologinis atstumas tarp toliausiai konkurencinėje erdvėje esančių kairės-dešinės partijų yra gerokai didesnis (p. 203).

Logistinė regresinė analizė parodo politinių pažiūrų, susijusių su ideologine ir populistine retorika, svarbą: bendrame modelyje visi keturi kintamieji (identifikacija kairės-dešinės skalėje, identifikacija su partija, simpatija radikalios dešinės partijos lyderiui ir pačiai partijai) yra statistiškai reikšmingi; be to, panaudoti modelyje jie drastiškai pakelia jo aiškinamąją galią ir paverčia statistiškai nereikšmingomis visas socialines charakteristikas, išskyrus išsilavinimą ir priklausymą dominuojančiai etninei grupei. Čia reikėtų pažymėti, kad P. Norris naudoja kitą duomenų rinkinį nei septintajame ir aštuntajame skyriuose (ten buvo remtasi Europos socialine apklausa), todėl santykinė politinių pažiūrų ir sociologinės prieigos išskiriamų veiksnių galia negali būti deramai palyginta. Lyginamosios rinkimų sistemų studijos duomenys suteikia visuomenės pasiskirstymo pagal darbo pobūdį kintamuosius (nagrinėtus šeštajame skyriuje), tačiau protesto politiką matuojantiems veiksniams atstovauja tik vienas alternatyvus

kintamasis (pasitenkinimas demokratinio procesu), o skirties „mes“ ir „jie“ veiksniai į šį modelį nepatenka. Todėl išvada, kad politinės pažiūros (susijusios su populistinėmis ir ideologinėmis pažiūromis į partijas) yra absoliučiai dominuojantis aiškinamasis veiksnys individualiu lygmeniu, nėra iki galo patvirtinama (p. 209).

Kita vertus, akivaizdu, kad politinių pažiūrų kintamųjų svarbos nepaisyti negalima. Remiantis centriniu knygos teoriniu argumentu, balsavimo už radikalią dešinės partijas motyvai ir šių politinių jėgų strategijos mažoritarinėse ir proporcinėse sistemose turėtų skirtis. P. Norris, siekdama atsakyti į šį klausimą, sukonstruoja keturis atskirus logistinės regresijos modelius. Populstinės retorikos svarbą matuojantis kintamasis (simpatija radikalią dešinės partijai) išlieka statistiškai reikšmingas visų keturių tirtų valstybių (mažoritarinės rinkimų sistemos – Kanada ir Prancūzija, proporcinės – Norvegija ir Šveicarija) modeliuose, tačiau identifikavimasis kairės-dešinės skalėje kaip balsavimą už radikalią dešinės partijas prognozuojantis kintamasis pasitvirtina tik proporcinėse sistemose (p. 209–214). Taigi atrodo, kad institucinis kontekstas iš tiesų veikia partijų strategijas, kurias radikalią dešinės partijos pasirenka siekdamos sėkmės rinkimuose ir todėl ideologinės bei populistinės retorikos (individualiu lygmeniu ypač stiprūs kintamieji, prognozuojantys balsavimą už radikalią dešinės partijas) svarba šių partijų paramoje skirtingose rinkimų sistemose varijuoja (p. 214–216).

Paskutiniame tiriamosios dalies skyriuje (dešimtajame) P. Norris apžvelgia radikalią dešinės partijų organizacijų konsolidavimą. Kokiomis aplinkybėmis šioms politinėms jėgoms pasiseka įsitvirtinti partinėje sistemoje? Rinkimų klasifikacija pagal partinės sistemos šablonų stabilumo tendencijas ir empirinių atvejų apžvalga atskleidžia kontrastus tarp trijų tipų rinkimų: a) palaiptinio partinės sistemos šablonų laisvėjimo rinkimai (angl. *dealigning elections*), kuriuose radikaliai dešinei nepavyksta pademonstruoti aiškesnės pažangos (ilustruojama Didžiosios Britanijos radikalią dešinės partijų

pavyzdžiais); b) nukrypstantys nuo normos rinkimai (angl. *deviating elections*), kuriuose radikalios dešinės partijos netikėtai surenka reikšmingą dalį rinkėjų balsų, tačiau tolesniuose rinkimuose nesugeba išlaikyti turėtos rinkėjų paramos (JAV Reformų partijos⁸ ir Pimo Fortuyno sąrašo⁹ Nyderlanduose pavyzdžiai); c) kritiniai rinkimai, kuriuose radikalios dešinės partijos pavyksta pasiekti proveržį, po kurio pozicijos partinėje sistemoje įvirtinamos kituose keliuose rinkimuose (Austrijos laisvės partijos ir Nacionalinio fronto pavyzdžiai) (p. 247–249).

Paskutiniame (vienuoliktame) knygos skyriuje apibendrinami svarbiausi tiriamosios dalies (ketvirto–dešimto skyriaus) atradimai, pabrėžiant pagrindinį knygos argumentą (institucinės taisyklės veikia paklausos ir pasiūlos aspektus) ir kartu bandoma įvertinti radikalios dešinės politinių jėgų sėkmės įtaką partijų konkurencijai demokratinėse valstybėse. Vėlgi pastebima skirtingų rinkimų sistemų skirtis: apžvelgtose proporcinėse sistemose (Austrija ir Norvegija) iškilus radikalios dešinės partijoms, kitų politinių jėgų ideologija dreifuoja dešinės kryptimi, tačiau mažoritarinėse sistemose (Prancūzija ir Kanada) ši tendencija neužfiksuojama (p. 263–270).

Be jokios abejonės, P. Norris knyga yra vienas iškiliausių radikalios dešinės partijų tyrimų. Nepaisant kai kurių neišvengiamų metodinių apribojimų (skirtingų apklausų duomenys, maža imtis atliekant statistinę analizę valstybės lygmeniu), autorei pavyksta išsamiai parodyti alternatyvių radikalios dešinės rinkimų sėkmės paaiškinimų pranašumus ir trūkumus. Centrinė knygos tezė gali šiek tiek nuvilti: rinkimų sistemų įtaka partijų sėkmei ir strategijoms, šiaip ar taip, nėra naujas argumentas. Tačiau reikėtų pabrėžti, kad rinkimų sistemos nepateikiamos kaip vienintelis veiksnys, paaiškinantis radikalios dešinės partijų sėkmę: studija greičiau įrodo, kad paklausos ir pasiūlos aspektai turi būti tiriami atsižvelgiant į platesnį institucinį kontekstą.

⁸ Angl. *Reform Party of the United States of America (RPUSA)*.

⁹ Angl. *Pim Fortuyn List* – originalus pavadinimas *Lijst Pim Fortuyn (LPF)*.

P. Norris pasiūlyta teorinė schema tinka ne tik radikalios dešinės partijų rinkiminei sėkmei analizuoti. Su tam tikromis modifikacijomis (kurios būtų neišvengiamos, pavyzdžiui, teorizuojant socialinę kitų partijų paramos bazę) ji gali būti taikoma tiek kitų politinių jėgų (pavyzdžiui, Žaliųjų partijų) rinkiminei sėkmei Vakarų demokratijoje analizuoti, tiek partinių sistemų rinkiminių nestabilumui pokomunistiniame kontekste tirti.

MAŽVYDAS JASTRAMSKIS